

С.Б.Стамбулов¹, Г.М.Смагулова¹, Мондира Дутга²

¹Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті;

²Дж.Неру Университеті, Нью-Дели, Үндістан

(E-mail: serstam@mail.ru)

Шанхай ынтымақтастық ұйымының қауіпсіздік саясатының қалыптасуы (2001–2006 жж.)

Мақалада Шанхай ынтымақтастық ұйымының (ШЫҰ) 2001–2006 жж. аралығындағы қауіпсіздік саясатының нормативтік және институционалдық негізінің қалыптасуы қарастырылды. 2001–2006 жж. аралығындағы Орталық Азия аймағындағы объективті өзгерістердің көрінісіне айналған ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясаты, террористік қауіп-қатермен күресуге бағытталған ШЫҰ саясатының негізгі кезеңі зерттелді. Осы жылдарда қабылданған ШЫҰ-ның негізгі құжаттарына салыстырмалы талдау жасалып, олардың маңыздылығы айқындалды. Авторлар ШЫҰ-ның терроризммен күресу жөніндегі Конвенциясын терроризммен күресу саласындағы негізгі халықаралық келісімдермен байланыстырып талдады.

Кілт сөздер: Шанхай ынтымақтастық ұйымы, Орталық Азия, аймақтық қауіпсіздік, сыртқы саясат, дипломатия, «Шанхай үрдісі».

Жаңа ғасырдың алғашқы жылы «Шанхай үрдісі» үшін белгілі жыл болды. Біріншіден, Орталық Азияның бес мемлекетінің «Шанхай бестігінің» санын алты мемлекетке кеңейту бастамасы Өзбекстанның тарабынан қолдау тапты.

Екіншіден, ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясатының кенелуі құжат түрінде бекітіліп, оған ынтымақтастықтың террорға қарсы векторы енгізілді. «Шанхай үрдісінің» қызметін жоғары деңгейде кеңейту құжат түрінде бекітілді. Аймақтық даму мен қауіпсіздіктің өзекті мәселелерін түсінуге қадам жасалды: мемлекеттік қауіпсіздіктің тазартылған тұжырымдамасынан «жаңа» әскери емес қауіп-қатерлерді ескеретін қауіпсіздік тұжырымдамасының кеңінен түсіну үрдісі байқалды.

2001 ж. 15 шілдеде Шанхайда «Шанхай үрдісінің» мемлекет басшылары және оған қосылған Өзбекстан, ШЫҰ құру жөніндегі Декларацияға қол қояды [1; 20]. Біздің ойымызша, бұл «Шанхай үрдісінің» халықаралық мәртебесінің жоғарлауын және алты мемлекеттің арасындағы аймақтық ынтымақтастықты дамытудың қазіргі заманғы жаңа және берік алаңының қалыптасуының басталуын көрсетіп берді.

Декларация ынтымақтастықтың жаңа аймақтық үкіметаралық механизмін білдірді. Құжатта аймақтық ынтымақтастықтың үлкен тізімі сипатталды, олар — мүше-мемлекеттердің арасындағы өзара сенімді, достық пен көршілік қатынастарын нығайту; мүше-мемлекеттердің арасындағы саяси, сауда-экономикалық, ғылыми-техникалық, мәдени, білім, энергетика, транспорт, экология салалары бойынша тиімді ынтымақтастықты дамыту; аймақтағы бейбітшілікті, қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету мен қолдау үшін бірлескен күшті жұмылдыру; жаңа демократиялық, әділ және тиімді саяси, экономикалық халықаралық тәртіпті құру болды.

Сонымен бірге осы кезеңдегі Шанхайдағы қол қойылған екінші құжат — «Шанхай ынтымақтастық ұйымының терроризмге қарсы күресу Конвенциясы» болды [2; 166]. Аталған конвенция ШЫҰ ынтымақтастығының негізгі векторын анықтап берді. Бұл құжаттың өзектілігін (қол қойылғаннан үш ай өткен соң) АҚШ-ғы 11 қыркүйек оқиғасы дәлелдеп берді. Осылайша, ШЫҰ мүше-мемлекеттері алғашқылардың бірі болып халықаралық ортадағы жаһандық қауіпсіздіктің болашақ векторын анықтап, халықаралық терроризм сияқты құбылыстың әлемдік тәртіпке қауіп-қатер төндіретінін мойындады.

2002 ж. 7 шілдеде ШЫҰ-ның негізгі құжаты — ШЫҰ Хартиясы қабылданды [3; 24]. Бұл құжат алты мемлекеттің ынтымақтастық мақсатын, міндеттері мен принциптерін анықтап, Ұйымның қабылданған Декларациясын нақтылап әрі дамытып, 26 бөлімді құрады. ШЫҰ-ның Хартиясына қол қою арқылы оның келісімдік-құқықтық негізі жасалып, халықаралық құқық субъектісін иеленді.

ШЫҰ Хартиясын талдау барысында ұйымның қауіпсіздік концепциясының негізгі теориялық аспектісін анықтауға мүмкіндік туды. Бұл құжат бірінші кезекте Ұйымның қауіпсіздік саясатын құрылымы жағынан кеңейтеді және күрделілендіреді. Құжатта қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекеттер көрсетіледі.

ШЫҰ-ның қауіпсіздік үлгісінде төмендегідей бағыттарды бөліп көрсетуге болады: терроризм, сепаратизм және экстремизмге, есірткі заттар мен қарудың заңсыз айналымға енуіне, трансұлттық қылмыс пен заңсыз миграцияға қарсы тұру; табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардың алдын алу және өзара көмек көрсету; мүше-мемлекеттердің халықаралық міндеттері мен олардың ұлттық заңнамасына сәйкес адамның негізгі еркіндігі мен құқықтарын қамтамасыз ету бағыттары.

Даму үлгісіне — еркін тауар, капитал және технология айналымын іске асыру мақсатында сауда мен инвестиция үшін қолайлы жағдайларды қалыптастыру; энергожелісі, коммуникация мен транспорт салалары бойынша инфрақұрылымды тиімді пайдалану және жетілдіру; табиғат пен суды тиімді қолдануды қамтамасыз ету; ғылым мен техника, білім, денсаулық сақтау, мәдениет, спорт, туризм салалары бойынша өзара байланысты іске асыру жатады.

Біздің ойымызша, аймақтық қауіпсіздік саясатын іске асырудың мұндай идеялық көзқарасы халықаралық үрдістің қатысушылар арасындағы өзара мүддені сақтаудың кепілі бола алады және «Шанхай үрдісінің» шеңберінде басқа мемлекеттің ішкі істеріне араласу үшін қауіпсіздік концепциясын сылтау ретінде қолдану тәжірибесі (халықаралық ортада кеңінен тараған) жоқ.

Хартияда ШЫҰ-ның ұйымдастырушылық құрылымы анықталған. Құжатқа сәйкес Ұйымның мақсаты мен міндеттерін іске асыруды қамтамасыз ететін келесі органдары құрылды: Үкімет басшыларының Кеңесі, сыртқы істер министрлерінің Кеңесі, министрліктер немесе ведомстволар басшыларының Отырысы, ұлттық координаторлар Кеңесі, аймақтық антитеррористік Құрылым, Хатшылық [3; 27].

XX ғ. аяғы – XXI ғ. басындағы аймақтағы күрделі сыртқы саяси жағдай: Ауғанстандағы талибан қозғалысы және ислам экстремизмі қауіпі, жаңадан құрылған мемлекеттердің саяси тәртіптерінің ішкі әлсіздігі, ресейлік Шешенстандағы және қытайлық Шыңжаңдағы (Шыңжаң Ұйғыр автономиялық аймақ) жағдай ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясатының даму сипатына өзінің әсерін тигізді. ШЫҰ-ның қауіпсіздік концепциясының дамуының екінші кезеңінде (2001–2005 жж.) терроризмге қарсы күресу саласы теориялық-концептуалдық, құқықтық қалыптасу мен институционалдық сипатқа ие болады. ШЫҰ-ның терроризммен күресу саласындағы қызметіне талдау жасау Ұйымның 2001–2005 жж. қауіпсіздік саясатының өзгерістері мен ерекшеліктерін анықтаудың маңызды кезеңі болып табылады.

Жоғарыда аталғандай, халықаралық терроризммен күресу барысындағы өзара тығыз байланыс жасау идеясын тәжірибеде іске асыру 1999 ж. Бішкектегі бес мемлекет басшыларының саммитінде жүзеге асты. Ресейдің құқық қорғау жетекшілерінің, қорғаныс министрлерінің және сыртқы істер министрлерінің кездесуін жүргізу ұсынысы қолдау тапты. «Шанхай бестігінің» ел басылары қол қойған Бішкек декларациясында халықаралық терроризмге, ұлттық сепаратизмге және діни экстремизмге қарсы тиімді іс-шаралары шешуші рөл атқарады деп көрсетілді [4; 14].

2001 ж. 15 шілдеде ШЫҰ-ның антитеррористік саладағы негізгі құжаты — «Терроризм, экстремизм, сепаратизм және экстремизммен күресу жөніндегі Шанхай конвенциясы. 2000 ж. 5 шілдеде қабылданған Душанбе декларациясының 5 бөліміне сәйкес өңделді. Конвенцияға сәйкес, мүше-мемлекеттер қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық жөніндегі көпжақты келісімдерге қол қою қарастырылды.

ШЫҰ-ның Конвенциясы терроризммен күресу саласындағы негізгі халықаралық келісімдермен байланыстырылды. ШЫҰ Конвенциясы негізін ортақ көпжақты антитеррористік конвенциялар құраған антитеррористік келісімдердің кешеніне енді:

- Өуе кемелерін заңсыз түрде басып алумен күресу жөніндегі Конвенция (1970 ж.);
- Азаматтық авиация қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілермен күресу жөніндегі Конвенция (1970 ж.);
- Халықаралық қорғаудағы тұлғаларға, соның ішінде дипломатиялық агенттерге қарсы қылмыстың алдын алу жөніндегі Конвенция (1973 ж.);
- Тұтқындарды басып алуға қарсы күресу жөніндегі Конвенция (1979 ж.);
- Ядролық материалды физикалық қорғау жөніндегі Конвенция (1980 ж.);
- Теңізде жүзу қауіпсіздігіне қарсы бағытталған заңсыз актілерімен күресу жөніндегі Конвенция (1988 ж.);
- Бомбалық терроризмге қарсы күресу жөніндегі халықаралық Конвенция;
- Терроризмді қаржыландыруға қарсы күресу жөніндегі Конвенция (1999 ж.);
- Ядролық терроризм актілерімен күресу жөніндегі Конвенция (2005 ж.).

Осылайша, Шанхай конвенциясының негізін әлемдік тәжірибеде тұрақталған формалар құрайды: негізгі түсініктерді анықтау, ынтымақтастықтың негізгі бағыттарын құру, оның жүзеге асыруға жауапты органдарды анықтау, құқықтық негізді қалыптастыру болды.

ШЫҰ «терроризм» түсінігінің екі бөлімнен тұратын өзіндік анықтамасын Конвенцияның 1-бабында көрсетеді. Бірінші бөлім келесідегідей: «Конвенцияның Қосымша бөлімінде мойындалған қылмыс деп саналатын қандайда бір қимыл-іс» [2; 166]. Бұл анықтама терроризмді қаржыландыруға қарсы күресу жөніндегі Халықаралық конвенцияның анықтамасын қайталайды. Бұл «терроризм» түсінігінің бірнеше рет ғылыми деректер мен халықаралық ресми құжаттарда анықталғандығымен түсіндіріледі. Осындай себеппен көптеген саяси акторлар сілтемелік нормаларды пайдалану тәжірибесін қолданады. Мұндай көзқарастың әлсіздігі оның үстіртіндігі болып саналады. Сондықтан бірыңғай құқықтық саясат шеңберіндегі террористік қауіп-қатердің алдын алу және кесіп өту үшін тиімді жүйеленген түсінік аппаратын өңдеу мәселесі өзекті болып саналады.

Терроризм анықтамасының екінші бөлімінде ШЫҰ өзіндік анықтамасын — «қарулы қатығыс жағдайында соғыс қимылдарына белсенді қатыспайтын қандай да болсын азаматтық тұлғаға немесе кез келген басқа тұлғаға, оны өлтіруге немесе оған ауыр дене зақымын келтіруге, сондай-ақ қандай да болсын материалдық объектіге едәуір нұқсан келтіруге пара-пар осындай әрекетті ұйымдастыруға, жоспарлауға, оның жасалуына дем беруге, оған арандатуға, егер осындай әрекеттің мақсаты оның сипатына немесе орындалуына орай халықты қорқытуға, қоғамдық қауіпсіздікті бұзуға немесе өкімет органдарын не болмаса халықаралық ұйымды қандай да бір әрекет істеуге немесе оны істеуден қаймықтыруға бағытталған және де Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы кез келген басқа әрекеті» [2; 166] деп көрсетеді.

Шешенстандағы Ресейдің және Шыңжаңдайға Қытайдың тәжірибесін ескере отырып, ШЫҰ Конвенциясы терроризммен сепаратизм және экстремизм сияқты құбылыстарды байланыстырады. Конвенцияда «мемлекеттердің аумақтық тұтастығын бұзуға, соның ішінде оның аумағының бір бөлігін одан бөлуге немесе мемлекетті күштеп ыдыратуға, сондай-ақ осыған пара-пар осындай әрекеттерді жоспарлау мен дайындауға, оның жасалуына дем беруге, оған арандатуға бағытталған, және Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті» [2; 166] ретінде анықталады.

Ал, Конвенция бойынша экстремизмнің анықтамасы «билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге, сонымен пара-пар қоғамдық қауіпсіздікке күштеп араласуға, оның ішінде жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы құрылымдар ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған, және Тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті білдіреді». Конвенцияда «сепаратизм» және «экстремизм» түсініктеріне заңды мағынаға қарағанда, негізінен саяси мән көбірек берілгенін байқауға болады. Терроризмді ұлттық сепаратизм және саяси экстремизммен бір деңгейге қою ғылыми тұрғыдан алғанда онша орынды емес. Экстремизм дегеніміз — кез келген бір мәселеге деген шектеулі көзқарасты ұстанатын құбылыс немесе феномен. Терроризм іс-қимылдың ең қатаң әдістерінің бірі болып саналады. Сондықтан да террористік тәсілдерді сепаратистер, националистер және экстремизмді ұстанатын саяси күштер мен қозғалыстар пайдалана алады [2; 167].

Сонымен бірге халықаралық тәжірибеде экстремизмді терроризмнің бір мотиві ретінде анықтайтын рәсімдер қалыптасқан. 2001 ж. 28 қыркүйекте қабылданған БҰҰ БА-ның 1373 резолюциясында экстремизм мотивіндегі террористік актілердің саны ұлғаюда деп мойындалған.

Конвенцияда ынтымақтастықтың іске асыуы мен дамуына жауапты органдары (мүше-мемлекеттердің орталық құзырлы органдары) көрсетілген. Сонымен қатар деструктивті құбылыстармен күресудің негізгі әдістері анықталған. Бұл сала бойынша, мүше-мемлекеттердің арасындағы ақпараттық ынтымақтастыққа назар аударылған. Оперативті іздеу шараларын жүргізу үшін ақпарат алмасу механизмі өңделген.

ШЫҰ Конвенциясындағы қауіпсіздіктің теориялық аспектісін қарастыра отырып, бұл құжаттың ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясатындағы терроризммен күресудің ресми түрде енгізілуі мен анықталуын көрсететінін айтуға болады. Қауіпсіздік жөніндегі дәстүрлі көзқарастан алшақтау байқалады. ШЫҰ аймағының қауіпсіздігі үшін қауіп ретінде террористік ұйымдар мен жеке тұлға кейпіндегі экстерриториялық және тәуелді емес акторлар да қарастырылады.

2005 ж. Терроризм, сепаратизм және экстремизммен күресу жөніндегі ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің ынтымақтастық Концепциясына қол қойылды [5; 62]. Бұл құжат ШЫҰ-ның қауіпсіздік саясатының антитеррористік векторының дамуының келесі бір қадамы болды.

Құжатта ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің терроризм, экстремизм және сепаратизммен күрес үшін ынтымақтастықтың негізгі мақсаттары, міндеттері мен принциптері, бағыттары айқындалады. Концепцияның «Жалпы ережелер» бөлімінде ешқандай жаңа концептуалдық толықтырулар жоқ: қауіпсіздік пен бейбітшілікті қамтамасыз ету жөніндегі негізгі халықаралық нормалар мен принциптерге сүйенген. Сонымен бірге ШЫҰ аймағындағы терроризммен өзіндік күш арқылы күресу мүше-мемлекеттердің басым міндеттерінің бірі болып саналады. Концепция бойынша ШЫҰ мүше-мемлекеттері үшін терроризм, экстремизм және сепаратизммен күресудің негізгі басым бағыттарын бөліп көрсетуге болады. Біріншіден, қауіпсіздікті қамтамасыз ету саласындағы ШЫҰ мүше-мемлекеттердің бірыңғай тәсілдерін құқықтық байланыстыру және өңдеу бағыты. Бұл бағыттың негізгі мақсаты терроризм, экстремизм және сепаратизммен күресу саласындағы ШЫҰ мүше-мемлекеттерінің заңнамаларын үйлестіру болып табылады. Екінші бағыт — ақпараттық ынтымақтастық. Бұл бағыттың шеңберінде жедел-іздеу, анықтама, қылмыстық ақпарат және халықаралық іздеу салынған жеке тұлғаны іздеудің бірыңғай тізілімін құру қарастырылған. Үшінші бағыт ортақ антитеррористік оқу-жаттығу жұмыстарын жүргізу және кадрларды даярлау мен біліктілігін арттыру шараларынан тұратын құрылымдық ынтымақтастық бағыты болып саналады. Алдында қабылданған Терроризм, сепаратизм және экстремизммен күресу жөніндегі Конвенциядан бұл тұжырымдаманың жаңа концептуалдық ерекшелігін атап өткен жөн. Бұл құжатта алғаш рет құқықтық, саяси, әлеуметтік-экономикалық т.б. шараларды қамтитын терроризммен күресудің кешенді қажеттілігі көрсетілген. Терроризмге қарсы тұру механизмінде өзгерістер, яғни, жеке тұлғалық емес көзқарастан адам қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған көзқарасқа ауысу байқалады.

1999–2005 жж. ШЫҰ қызметіндегі қауіпсіздік концепциясының даму нәтижесі ретінде ШЫҰ аймағындағы қауіпсіздік түсінігін кең көлемде кеңейту атауға болады.

Ұлттық мүддені қорғауға бағытталған дәстүрлі көзқарастармен қатар, бірінші кезекте адам қауіпсіздігіне ықпал ететін жаңа қатерлер және дәстүрлі емес тәсілдерді кеңейту қарастырылады. Терроризм, наркотрафик, трансшекаралық қылмыс, заңсыз миграция, экономика мен экология мәселесі сияқты құбылыстар ШЫҰ-ның жаңа Концепциясында, бір жағынан, өзара бір-біріне тәуелді, екінші жағынан, дәстүрлі қауіпсіздіктің қауіп-қатеріне ықпал ететін мөлшерлес қауіпсіздік ретінде қарастырыла бастайды. 2001–2005 жж. ШЫҰ қауіпсіздік саясатының даму кезеңінде даму мен қауіпсіздік идеясы өзара тәуелді және бір-біріне ықпал ететін категория екенін ұғыну байқалады. Экономикалық және экологиялық мәселелер аймақтық қауіпсіздіктің қауіп-қатері ретінде қарастырыла бастайды.

Сонымен, бұл кезеңде Концепцияның іске асуының сыртқы шекарасын қарастыратын ШЫҰ қауіпсіздік саясатының идеологиялық жағы да қалыптасады. Мұның негізін екі стандартты саясат пен мемлекеттердің ішкі істеріне араласуды жоятын бір-бірін құрметтеу және өзара тиімді ынтымақтастық принциптері құрады. Мемлекеттердің терроризмге қарсы күш қолданудың халықаралық нормалары мен ережелерін өңдеудің өзектілігі, әсіресе Ауғанстандағы, Ирандағы американдық әскери тәжірибені ескере отырып, күн сайын артуда.

Сонымен, 2001–2006 жж. ШЫҰ антитеррористік векторының шеңберінде терроризм табиғатын түсінумен қатар, онымен ортақтасып күресудің тактикасы жөнінде өзгерісті байқауға болады. Егер 2001 ж. Конвенцияда терроризмге қарсы тұрудың қорғаныс және шабуыл жасау әдістері арасында асимметрия (біріншісінің есесіне) байқалса, 2005 ж. Терроризм, экстремизм және сепаратизммен күресу жөніндегі ынтымақтастық концепциясында тек қана терроризммен емес, сонымен бірге оның себептерімен күресу қажеттіліктері көрсетілді.

Сонымен, жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай келе, халықаралық құқықтағы жалпыға ортақ құжаттар мен нормалардың негізінде ШЫҰ аймағының қауіпсіздігін қамтамасыз етудің жаңа механизмі кезең-кезеңмен дамыды деп айтуға болады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Декларация о создании Шанхайской организации сотрудничества. Шанхайская организация сотрудничества — десять лет по пути безопасности и сотрудничества. Основные документы ШОС: сб. документов. — Астана, 2011. — С. 20–23.
- 2 Шанхайская конвенция о борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом от 15.06.2001 // Шанхайская организация сотрудничества — десять лет по пути безопасности и сотрудничества. Основные документы ШОС: сб. документов. — Астана, 2011. — С. 166–175.
- 3 Хартия ШОС. Шанхайская организация сотрудничества – десять лет по пути безопасности и сотрудничества. Основные документы ШОС: сб. документов. — Астана, 2011. — С. 24–34.
- 4 *Гуанчэн Син.* Шанхайская организация сотрудничества в борьбе с терроризмом, экстремизмом и сепаратизмом // Центральная Азия и Кавказ. — 2002. — № 4 (22). — С. 13–21.
- 5 *Морозов Б.* Влияние Ближневосточного кризиса на национальные интересы государств ШОС // Проблемы Дальнего Востока. — 2012. — № 4. — С. 27–40.

С.Б.Стамбулов, Г.М.Смагулова, Мондира Дутта

Становление механизма политики безопасности Шанхайской организации сотрудничества (2001–2006 гг.)

Авторами статьи рассмотрено становление институциональной и нормативной основы политики безопасности Шанхайской организации сотрудничества. В статье проанализирована политика безопасности и политика, направленная на борьбу с терроризмом, в 2001–2006 гг. Авторами приведен сравнительный анализ основных документов ШОС и определено их значение как перспективного пакета мер по обеспечению безопасности на пространстве Центральной Азии. При этом дано сравнение разных редакций Конвенций ШОС по борьбе с терроризмом.

S.B.Stambulov, G.M.Smagulova, Mondira Dutta

The formation of the security policy mechanism of Shanghai cooperation organization (2001–2006 yy.)

The authors consider the establishment of an institutional and regulatory framework of the Shanghai cooperation organization's security policy. The article examines the security policy and policies aimed at combating terrorism in 2001–2006. The authors carried out a comparative analysis of the basic documents of the SCO and determine their value as a long-term package of measures to ensure security in the Central Asian region. Wherein it compares different redactions of SCO Convention on Combating Terrorism.

References

- 1 Declaration on the establishment of the Shanghai Cooperation Organization. The Shanghai Cooperation Organization — a decade on the path of security and cooperation. Main documents of the SCO: a collection of documents, Astana, 2011, p. 20–23.
- 2 Shanghai Convention on Combating Terrorism, Separatism and Extremism on 15.06.2001 // Shanghai Cooperation Organization — a decade on the path of security and cooperation. Main documents of the SCO: a collection of documents, Astana, 2011, p. 166–175.
- 3 SCO Charter. The Shanghai Cooperation Organization — a decade on the path of security and cooperation. Main documents of the SCO: a collection of documents, Astana, 2011, p. 24–34.
- 4 Xing Guangcheng. *Central Asia and Caucasus*, 2002, 4 (22), p. 13–21.
- 5 Morozov B. *Problems of the Far East*, 2012, 4, p. 27–40.